

Haderslev – de første to århundreder

Haderslev lå fra omkring 1200 placeret i et område, der var adskilt fra det danske kongerige. Sønderjylland blev fra dette tidspunkt skilt delvist ud fra resten af landet som underhold og magtområde for en hertug. Den endelige etablering af hertugdømmet blev en realitet fra 1232, da Valdemar Sejrs søn Abel, der blev stamfader til Abel-slægten, den første hertugslægt i Sønderjylland. Fra midten af 1200-tallet opstod der voldsomme stridigheder mellem kongeriget og hertugdømmet. Midt i denne bys første to århundreder skete der altså et væsentligt administrativt skifte fra kongerige til hertugdømme, et skifte der muligvis kan have haft indflydelse på byens udvikling i perioden. Om det er tilfældet, og om det overhovedet kan ses arkæologisk, vil sammen med byens almindelige udvikling blive forsøgt afdækket i det følgende (Fig. 1).

Figur 1. Hertugdømmet Slesvig med placeringen af Haderslev og de øvrige middelalderlige købstæder. Tegning Jørgen Andersen, Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev.

Kildematerialet

Det skriftlige kildemateriale, der vedrører Haderslev, er ikke på nogen måde omfattende. Først fra midten af 1200-tallet findes de ældste skriftlige omtaler af byen bevaret, og det er kun gennem et meget begrænset antal centrale kilder fra århundredets anden halvdel, at der kan hentes nogen væsentlig viden om byens udseende, rolle og udvikling i perioden.

De arkæologiske udgravninge, der har givet væsentlige udsagn om perioden, er desværre også få. Langt de vigtigste arkæologiske udsagn stammer fra en meget stor udgravning ved Møllestrømmen i 1990'erne, men også en række iagttagelser gjort i mindre udgravningsfelter i byen igennem de seneste årtier har givet oplysninger af en vis betydning for forståelsen af Haderslevs første par århundreder.

Byen er kun i meget begrænset omfang blevet berørt af større nedrivninger, gadegennembrud og nybyggeri i de seneste årtier, og der har derfor ikke været store muligheder for arkæologiske undersøgelser. Samtidigt synes større dele af byens gader og torve at have været genstand for terrænreguleringer i nyere tid, reguleringer der har betydet, at der næsten ikke kan gøres iagttagelser i forbindelse med kloakeringer etc. Der er simpelthen ikke bevaret ældre kulturlag i mange områder.

Sammenlignet med mange andre byer, bliver det derfor overordentligt vanskeligt at bygge en beskrivelse af de første to århundreder af Haderslevs eksistens hovedsageligt på de arkæologiske kilder, i hvert fald ikke på en sådan måde, at der på nuværende tidspunkt kan komme et blot nogenlunde tilfredsstillende resultat ud af det. Det er dog tydeligt, at hvis man deler byens ældste historie op i to, så kan den ældste kun beskrives arkæologisk og den yngste stort set ikke arkæologisk – i hvert fald ikke på nuværende tidspunkt.

De naturgivne forhold

Haderslev ligger på en lille forhøjning midt i en tunneldal, der fra Lillebælt strækker sig godt 30 km ind i landet. Bakken udgør den letteste overgang over dalen på en omtrent 20 km lang strækning. Dalen skærer sig tværs igennem et kuperet og meget frugtbart morænelandskab, indtil den når ind til hedesletten ved Vojens. Hærvejstraceet ned gennem Jylland undviger lige netop dalen på det punkt, hvor dalen slutter. Den østlige del af tunneldalen består af en fjord, Haderslev Fjord, mens den vestlige del af tunneldalen oprindeligt har været optaget af et åløb, der igennem en forholdsvis snæver dalbund er løbet østpå for at løbe ud i fjorden ved den sandbanke, hvor byen blev placeret. Senere er dette forløb blevet udnyttet til mølledrift og industriel produktion, således at en stor del af forløbet i dag er opfyldt af kunstigt opstemmede mølledamme.

Forhistorien

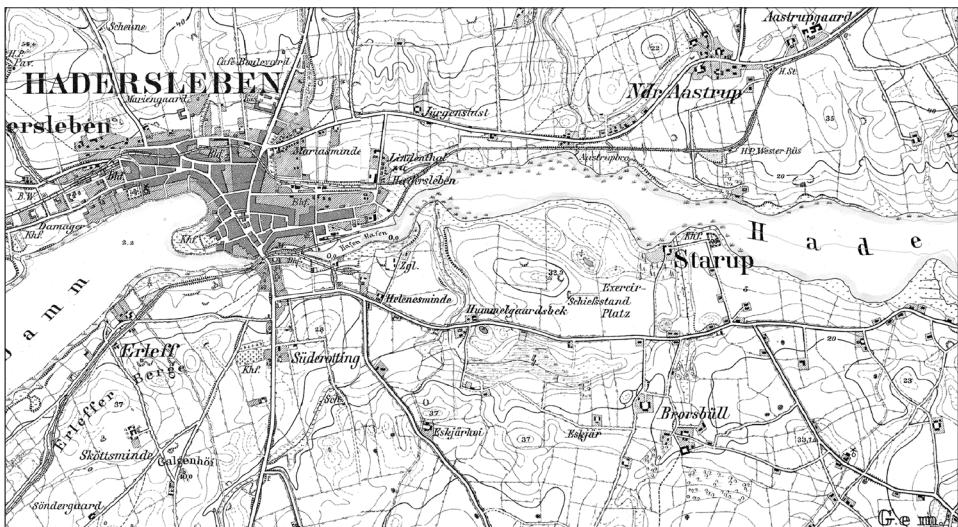
Denne tunneldal er naturligvis blevet udnyttet igennem det meste af forhistorien. Bo- og gravpladser fra sten- og bronzealder ligger tæt, og i ældre jernalder har områdets landsbyer spillet en stor rolle i de kampe, der igennem perioden satte sit præg på ikke mindst den østlige del af Sønderjylland. Lige nord for Haderslev ligger Ejsbøl Mose med store offerfund strækkende sig i tid fra ca. Kr. fødsel og frem til ca. 400 e. Kr. I årene omkring 400 e. Kr. blev fjordens munding afspærret ved ikke mindre end to store spærringer, der sikrede kontrollen med indsejlingen til fjorden (Jørgensen 2003:198 f). Bemærkelsesværdigt er det også, at der langs hele tunneldalen befinder sig en række landsbyer med gamle stednavne,

som eksempelvis Styding, Lunding, Vandling, Vojens, Vonsbæk, Erlev, Hammelev, og ikke mindst navnet Haderslev selv. Disse gamle stednavne er ikke ret udbredte i Sønderjylland. På sydsiden af fjorden er da også fundet den ene af de kun to vikingetidige runesten, der kendes fra Sønderjylland (bortset naturligvis fra området omkring Hedeby). I det hele taget er der kun to områder i Sønderjylland – når man ser bort fra områderne omkring Ribe og Hedeby samt vestkysten – hvor der er lokaliseret vikingetidige fund i noget nævneværdigt omfang. Det drejer sig om den centrale del af Als og strækningen langs Haderslev Fjord. Store dele af landet mellem Kongeåen og Ejderen synes ellers at have været ret tyndt befolket. Men langs Haderslev Fjord synes der at have været en rimelig tæt bebyggelsesstruktur op gennem vikingetiden.

Haderslev i 1100-tallet

Markedspladsen

Ved sydsiden af fjorden blev der engang i 1000-tallets anden halvdel anlagt en bebyggelse, der fik navnet Starup, «torpen ved landingspladsen». Den blev placeret på et lille næs, der er omgivet af vand og lavninger på tre sider (Fig. 2). Ved forskellige arkæologiske undersøgelser igennem de sidste 20 år er det konstateret, at der på pladsen har ligget talrige små, nærmest kvadratiske huse, mens der indtil videre kun er undersøgt to langhuse. Mellem de små hytter og fjordbredden er der udgravet ovne og værkstedsgruber, der viser tilstedeværelsen af forskellige håndværk på pladsen. Et specielt træk ved Starup er det store indslag af østdansk, vendisk inspireret keramik. Denne «slaviske» keramik udgør omtrent 25 % af keramikmaterialet i Starup, hvilket er meget taget i betragtning af, hvor sjælden denne keramik i øvrigt er i Nordslesvig (Kristensen & Madsen 1987). Ud over Starup er slavisk inspireret keramik i Nordslesvig indtil videre kun fundet på markedspladsen Brovold ved Augustenborg, i en nærliggende stormandsgård og i forbindelse med stormandgården ved Østergård, der ligger i midtlandet på vejen mellem Haderslev og Ribe (Sørensen 2006:149 ff).

Figur 2. Udsnit af preussisk kort ca. 1900 visende placeringen af Starup og Haderslev. Kirkens placering yderst på en smal tange ved fjorden fremgår tydeligt. Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev.

Umiddelbart op til selve markedspladsen, helt ned til vandkanten, blev der i 1100-tallets første halvdel opført en treskibet kirke bygget i frådsten og med et planlagt dobbelttårn eller et meget bredt tårn i vest (Danmarks Kirker bd. 20:397 ff; Krins 1968:93 ff). Kirken var afgrænset mod markedspladsen ved en stor grøft. Som trædesten under kirkens syddør lå den ene af de to runesten der kendes fra Nordslesvig, en sten der bærer teksten «Eriks Kuml». Det er muligt, at stenen stammer fra byherrens slægt og ligger placeret under døren for at markere slægtens ejerskab til kirken (Nielsen 2004:89 ff).

Nogenlunde samtidigt med kirkebyggeriet blev den yderste af de gamle jernalderspæringer ude i fjordmundingen, den såkaldte Margrethes Bro, forstærket med nedhamrede egepæle på ydersiden. Disse pæle er fældet i 1130'erne, og der er foretaget udbedringer i 1143 og i 1160'erne (Bonde et al. 1991:263).

Bebyggelsen ved Starup må formodes at blive nedlagt i løbet af anden halvdel af 1100-tallet; der er i hvert fald stort set intet keramik fra den efterfølgende periode i fundene. Inden da var der dog allerede sket en markant ændring af bebyggelsens status. Inden sideskibene på kirken var kommet under tag, blev de nemlig atter revet ned, og det planlagte tårn blev aldrig opført (Danmarks Kirker bd 20:417 f). Denne ændring af de oprindelige byggeplaner må skyldes, at Starup ændrede karakter i løbet af 1100-tallet, således at den planlagte store kirke ikke længere ville kunne komme til at opfylde sit planlagte formål. Hvad denne funktion kan have været er naturligvis usikkert. Men opførelsen af en treskibet kirke umiddelbart op ad en bebyggelse med en vis form for markedsaktivitet kan næppe tolkes på anden måde end som et forsøg på at give pladsen en vis form for centralitet. Dette forsøg mislykkedes, kirken blev reduceret til en almindelig sognekirke, og bebyggelsen Starup forsvandt.

Møllestrømmen

I en periode omkring midten af 1100-tallet har markedspladsen ved Starup overlappet med en bebyggelse, der blev etableret 3 km længere inde i fjorden, på sydsiden af en bakke midt i tunneldalen (Fig. 3). På det sted, hvor en å, der senere fik navnet Møllestrømmen, løber ud i fjorden, er der ved en større arkæologisk udgravning lokaliseret spor efter det ældste Haderslev. Denne bebyggelses ældste faser skal her kort resumeres (Kristensen Udatert; In press; Bonde & Daly 1996:313 ff):

Fase 1: Omkring 1150. I et 30–50 cm tykt kulturlag direkte på undergrunden fandtes der adskillige spor efter håndværk i form af afskårne ledender af knogler og smedeslagger. I laget optrådte desuden noget keramik, heriblandt enkelte skår af importeret gods. Bemærkelsesværdigt er det, at der ikke blev fundet et eneste skår af «slavisk» karakter, hvorimod den importerede keramik stammer fra Nordvesteuropa. Der fandtes hverken i eller under dette lag bebyggelsestyper, hvorfor selve den tilhørende bebyggelse må have befundet sig øst for udgravningsområdet, en anelse tættere på det sted, hvor åen løb ud i fjorden. Mængden af affald i laget tiltog da også mod øst.

Fase 2: Ca. 1150–1200. Her opførtes indenfor udgravningsfeltet et hus med stavvægge sat i en væggrøft og med 6 bevarede gulvlag. De fleste af plankerne i de bevarede vægge er dateret til midten af 1100-tallet, men enkelte er dog genanvendte planker, der kan dateres tidligere i 1100-tallet. Huset har været mindst 5,5 m langt og 2,5 m bredt. Omkring 1200 blev der opført en ny sydvæg sat på en fodrem i huset, der nu blev 3 m bredt. En del af indgangspartiet til denne yngre udgave af huset bestod af genbrugte bordplanker fra en Pram, der kan dateres

Figur 3. Starup kirke fra sydøst. Markedspladsen ligger på marken og i skoven vest for kirken. I baggrunden Haderslev. Foto Flyvestation Skrydstrup.

til omkring 1160. Igennem hele sin levetid var huset indhegnet mod nord ved et hegn af stave, der udbedredes flere gange og kunne følges over flere af udgravningens felter. Hegnet fulgte sydsiden af en skelgrøft, der må have stået åben igennem flere århundreder at dømme efter de genstande, der fandtes i den. Denne skelgrøft er gravet ned gennem kulturlaget i fase 1. Heller ikke i denne fase fandtes der østersøkeramik, men derimod adskilligt andet importkeramik, igen af nordvesteuropæiske typer.

Fase 3: Ca. 1200–1280. I første fjerdedel af 1200-tallet blev det stavbyggede hus opgivet, og i stedet opførtes en større bygning med lerklinede vægge på fodtømmer og op til 50 cm brede lodrette stolper. Det ene fodtømmer var en genvendt oplænger fra et større skib. Endnu en bygning blev delvist anlagt ud i det fugtige område langs med åen og var funderet på en række lodret nedhamrede pæle, der blev rammet ned for at fundere området i årtierne efter 1200. Selve bygningen var mindst 12 m lang og lå altså til dels ud over vandløbet. Den er forsøgsvis tolket som en mølle, skønt der kun fandtes ganske få genstande, der kan knyttes til mølledrift. Selve det mulige mølleanlæg lå uden for udgravningsfeltet.

Møllebygningen lå umiddelbart nord for en dæmning, der fra engang kort efter midten af 1200-tallet har ledt trafikken fra syd over åen og ind i byen umiddelbart øst for udgravningsfeltet.

Dæmningen var 4 m bred og var over en strækning anlagt ovenpå et skib, der fyldt med sten var blevet sænket som en del af dæmningens fundament. Skibet er dendrokronologisk dateret til 1211 (Fig. 4). Det er repareret 1240 og sandsynligvis sænket ikke længe efter, altså omkring 1250–60 (Englert 2000:101 ff). Ved midten af 1200-tallet skete der altså en større regulering af den sydlige adgangsvej til byen.

Figur 4. Den udgravede del af det skib, der ved midten af 1200-tallet blev fyldt op med sten og sænket for at udgøre en strækning af den dæmning, der blev anlagt hen over Møllestrømmen. Foto Hans Neumann, Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev.

Der er ikke andre steder i byen gjort fund, der kan dateres til 1100-tallet eller årtierne omkring 1200. Men den nuværende Vor Frue kirke, der er en teglstenskirke fra midten af 1200-tallet, har haft en forgænger i form af en granitkirke, der at dømme efter de senere genanvendte granitsten må have været en korskirke med tre østvendte apsider, dateret til omkring 1175 på baggrund af den bevarede udvendige dekoration på nogle af stenene (Danmarks Kirker Bd. 20:56 ff). Er denne stilhistoriske datering korrekt blev kirken opført samtidigt med fase 2 ved Møllestrømmen.

Haderslev i 1100-tallet – en sammenfatning

De arkæologiske kilder til Haderslevs historie i 1100-tallet kan tolkes på følgende måde: En form for markedsplads, vel kun af sæsonmæssig og meget lokal karakter (Ulriksen 1997:157), blev etableret i 1000-tallets anden halvdel på et lille næs ved sydsiden af Haderslev Fjord. En væsentlig del af den keramik, der anvendtes og bortkastedes på markedspladsen var af østdansk/slavisk karakter, og noget af denne keramik kan have spredt sig herfra ind i landet,

hvor det bl.a. fandt anvendelse på en stormandsgård ved Bevtoft, på vejen til Ribe. Der blev, muligvis af en lokal stormandsslægt, gjort forsøg på at gøre Starup til en markedsplads af en mere permanent karakter, idet der opførtes en treskibet kirke med vestafslutning og udførtes en forstærkning af pælespærringen ved fjordens munding. Kirken blev dog aldrig fuldført efter planerne, og markedspladsen og hele bebyggelsen i området forsvandt omkring 1200.

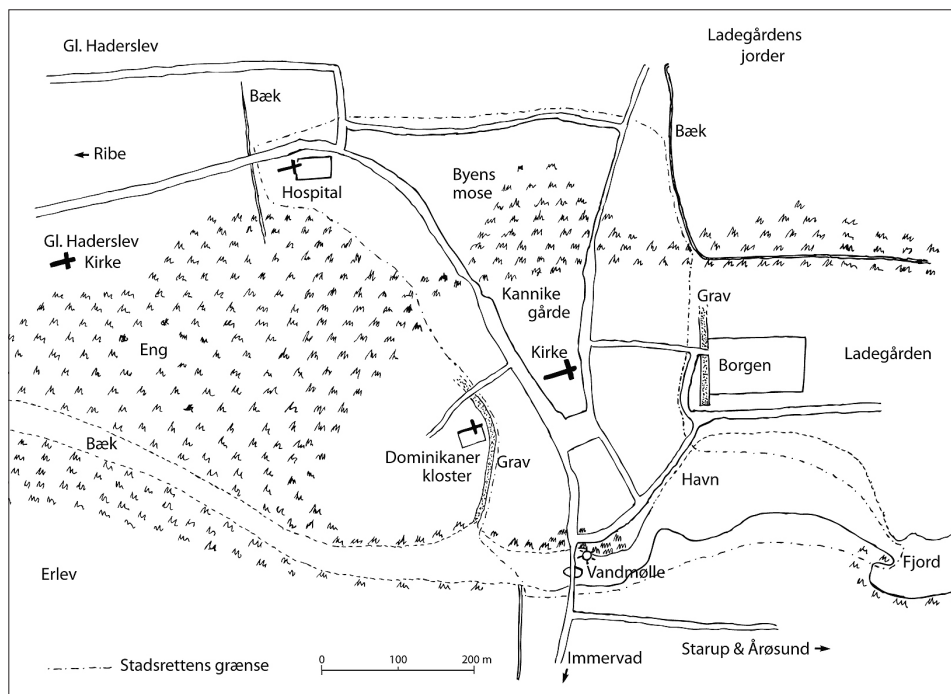
I hvert fald fra midten af 1100-tallet fandtes der en bebyggelse inde i bunden af fjorden, anlagt på sydskråningen af den sandbanke, der befinder sig midt tunneldalen. Bebyggelsen lå, hvor et åløb fra det indre af landet løber ud i fjorden. Til bebyggelsen har der været knyttet håndværk og en form for handel, hvis man kan dømme efter den fundne importkeramik. Denne bebyggelse, der fik navnet Haderslev efter den landsby, der lå på nordsiden af tunneldalen, udvidedes gradvist, der blev foretaget en form for skelmarkering, og på toppen af banken opførtes omkring 1175 en treskibet granitstenskirke. Igen kort ind i 1200-tallet blev der foretaget nybyggerier på området, men først omkring 1250 ændredes området i større grad.

Det er – både ud fra skriftlige og arkæologiske kilder – umuligt at få nogen sikker viden om, hvem der har taget beslutningen om at reducere byggeplanerne for kirken ved Starup og i sidste ende nedlægge bebyggelsen, som kirken var opført til. Var det kongen, der understøttede sin egen markedsplads ved at lukke konkurrentens? Eller var det beboerne selv, der flyttede bort fra den formodentlig meget lokale handel Starup gav mulighed for, til en bebyggelse, hvor det var muligt at deltage i den stadig voksende handel til og fra Ribe? Markant er i hvert fald skiftet fra et stort indslag af slavisk inspireret keramik i Starup til importkeramik fra Nordvesteuropa ved Møllestrømmen. I øvrigt synes en nøjagtig identisk udvikling at foregå på det sydlige Als, hvor markedspladsen ved Brovold, der sandsynligvis var anlagt af en lokal stormandsslægt, nedlægges omkring 1200, samtidigt med at den markedsplads vokser frem, der bliver til byen Sønderborg (Madsen 2005:16 ff; Nielsen 2008).

Haderslev i 1200-tallet

De skriftlige kilder

Som nævnt er der ikke mange skriftlige kilder til byens ældste historie (Fig. 5). Kilderne fra 1200-tallet skal kort resumeres (Madsen 1983:11 ff): Ca. 1200 – byen nævnes indirekte i Saxo. 1231 – Der betales told af Haderslev herred ifølge Valdemars Jordebog. Ca. 1250 – dominikanerkloster oprettes. 1250–1260 – granitkirken nedrives, og opførelsen af en korskirke i teglsten påbegyndes. 1253 – tre købmænd fra Wismar overfalder i Haderslevs havn. 1257 – der indgås for rådet i Rostock en aftale mellem to købmænd fra Ribe om en handel med potaske. De 19 tønder med potaske skal afleveres fra den ene købmand til den anden i havnen Haderslev under overværelse af «mercatoris universis». Ca. 1266 – der oprettes et kollegiatkapitel under Slesvig Bispedømme ved kirken, der samtidigt udvides til en treskibet hallekirke. 1285 – landsbyen Haderslev kaldes «Gammel Haderslev». 1292 – byens stadsret udstedes af den slesvigske hertug Valdemar 4. Heri nævnes et spedalskhedshospital, et teglværk, et Skt. Knudsgilde, samt indirekte landsherrens borg, idet byen afgrænses i forhold til det område, hvor borgen lå. Haderslevhus omtales første gang 1326.

Figur 5. Skitse over Haderslev som den formodentlig så ud, da den fik tildelt stadsret i 1292. Vejforløbet fra havnen over torvet og videre mod vest til Ribe er tydeligvis hovedaksen igennem byen. Skitse Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev.

De arkæologiske kilder

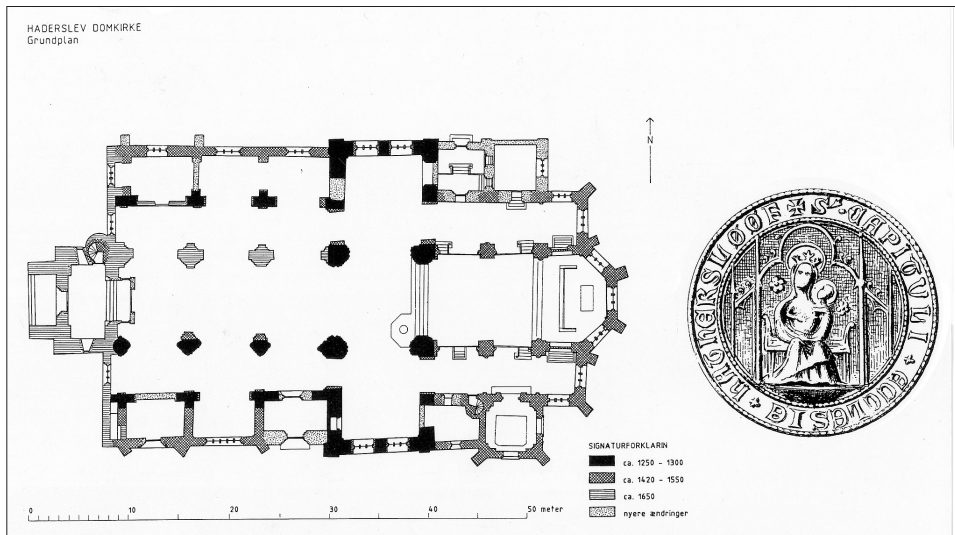
Hvis ovenstående er det skelet, som de arkæologiske kilder nødvendigvis vil skulle klistres på for at give byens udvikling i 1200-tallet kød og blod, så er der desværre alt for få udgravninger, der overhovedet kan bruges til at komme med udsagn om byen i perioden (Madsen 1999:137 ff; upublicerede udgravningsberetninger i Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslevs arkiv). Dominikanerklosteret er arkæologisk påvist gennem begravelser på dets kirkegård, men ellers ikke. Borgen er arkæologisk påvist gennem fundet af de tre voldgrave, der omgav den, samt en enkelt fundamentsgrøft, og spedalskshospitalet er arkæologisk påvist gennem begravelser på dets kirkegård. Her ud over er der kun ganske få, mindre udgravninger, der har givet udsagn om byen i 1200-tallet. Midt på byens torv er der undersøgt en stor brønd, der var fyldt med keramik, der må dateres til omkring 1300. Brønden har altså ligget på torvet i 1200-tallet. I en baggård i Nørregade er der fundet nogle få gruber med keramik fra perioden, og midt i gaden Katsund er der lokaliseret et naturligt vådområde, der blev fyldt op i 1300-tallets første halvdel for at etablere gaden. Gaden fandtes altså ikke i 1200-tallet, men er en del af en bevidst udvidelse af det bebyggede område ud mod borgen engang i 1300-tallet.

Det er faktisk kun ved den store udgravning ved Møllestrømmen, at der er fremdraget resultater, der kan give visse udsagn om byen i 1200-tallet. Alt andet lige kan arkæologien ikke bidrage med meget, når det andet århundrede af Haderslevs ældste historie skal beskrives.

Den må altså beskrives ud fra de skriftlige og bygningsarkæologiske kilder – hist og her underbygget eller modificeret af arkæologisk dokumentation. Og ingen af kildegrupperne er i stand til at danne grundlaget for nogen nærmere beskrivelse af byens handel, håndværk, bebyggelsesmønstre, socialtopografi etc. i 1200-tallet.

Haderslev og hertugdømmet

Hvis man kombinerer de skriftlige og de arkæologiske kilder med hinanden, synes der alligevel at tegne sig et mønster, der giver en mulighed for at besvare det spørgsmål, der blev opstillet indledningsvis: afspejler det voldsomme politiske/administrative magtskifte i 1200-tallets midte sig i byens topografiske udvikling og kan det aflæses arkæologisk? Som det fremgår af gennemgangen af 1200-tallets skriftlige kilder, skete der en række begivenheder i perioden umiddelbart efter 1250, der peger i retning af en decideret satsning på at udvikle byen. Der oprettedes et kloster, kirken nyopførtes og helt specielt oprettedes der en i skandinavisk sammenhæng så sjælden institution som et kollegiatkapitel, hvilket endog medførte en udvidelse og ombygning af den endnu ikke færdigbyggede teglstenskirke fra korskirke til hallekirke (Fig. 6). Kollegiatkapitlet var underlagt biskoppen i Slesvig, hvilket mere end antyder, at det må være denne og dermed hertugen, der stod bag oprettelsen. Desuden tyder alt på, at der etableredes en borg i byen i den samme periode.

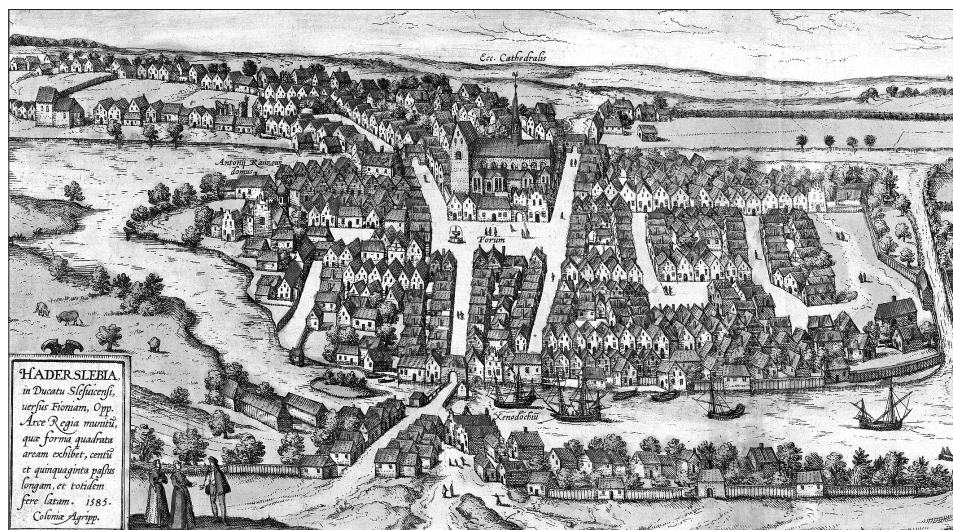
Figur 6. Plan over Vor Frue Kirke i Haderslev. Med sort er markeret den kirke, der opførtes efter 1250. Kollegiatkapitlets segl kendes fra 1300-tallet. Tegning Hans Peter Jørgensen, Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev.

Også den eneste omfattende arkæologiske undersøgelse fra tiden peger på større ændringer i Haderslev i midten af 1200-tallet. Udgravningen ved Møllestrømmen viste som nævnt, at den sydlige indfaldsvej til byen blev udbygget i form af en regulær dæmning lige omkring dette tidspunkt. En bevidst satsning på at forbedre adgangsforholdene til byen har fundet sted samtidigt med kirke- og klosterbyggeriet, og det hele må antagelig dateres til de betydningsfulde år mellem 1250 og 1272, hvor først hertug Valdemar 3. (hertug 1254–57) og siden hertug

Erik 1. (hertug 1260–1272) forsøgte at sikre sig hertugdømmet Sønderjylland som deres magtbase i forhold til Kongeriget (Albrechtsen 2005:26 ff). Hertugerne har på mange måder været meget afhængige af de allerede etablerede, men endnu ikke særligt udviklede byer i deres hertugdømme, for at sikre sig indtægter, og må uden tvivl have satset bevidst på at udvikle dem. Derfor blev byerne da også et af de væsentligste stridspunkter mellem de to parter, konge og hertug, og karakteristisk herfor fik næsten alle byer i området da også opført en borg i anden halvdel af århundredet: ved siden af Haderslevhus drejer det sig om Tønderhus, Koldinghus, Riberhus og muligvis også Aabenraahus, mens Sønderborg Slot er nogle årtier ældre (Madsen 2005:17 ff).

Haderslev i 1200-tallet – en sammenfatning

Havnen i Haderslev fik ganske hurtigt i løbet af 1200-tallets første årtier en vis betydning, idet en del af den stadig stigende handel mellem Østersøen og Nordsøen allerede fra 1100-tallets slutning kom til at gå gennem havnen i Haderslev, hvor afstanden over land mellem de to farvande er kortest. De to kilder fra tyske stadsbøger i midten af 1200-tallet understreger dette, ligesom omtalen af told i Haderslev Herred, og byens topografi, der er opbygget langs med et gadeforløb, der med udgangspunkt i havnen løber over den centrale markedsplads og videre mod Ribe understreger betydningen af denne forbindelse. Ved midten af 1200-tallet må byens handelsfunktion og rolle som transithavn i forbindelse med handelen mellem Østersøen og Nordsøen være etableret. Men det må være de stridigheder, der fra 1250 og de følgende årtier fandt sted mellem konge og hertug, der fik betydning for Haderslevs udvikling til en central købstad i middelalderen. Kollegiatkapitlet ved Vor Frue kirke og kirkens udvidelse til hallekirke skal, på samme måde som anlæggelsen af borgen Haderslevhus, ses som et resultat af Sønderjyllands etablering som hertugdømme.

Figur 7. Haderslev set fra syd 1585. På prospektet over Haderslev fra Braunius og Hogenberg fremgår byens etablering omkring og udvikling langs vejen til Ribe endnu tydeligt. På dette tidspunkt var dæmningen over Møllestrømmen flyttet mod øst til en ny mølle, og dele af den gamle dæmning var forvandlet til en lille ø. Den middelalderlige borg i byens østlige del var nedrevet og her var opstået et helt nyt kvarter. Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev.

Det er næppe sådan, at Haderslevs udvikling i 1200-tallet adskiller sig voldsomt fra de fleste andre købstæder i perioden, men det er uomtvisteligt, at hertugerne havde bestemte behov, de skulle have opfyldt, bl.a. ved at sikre sig kontrol med købstæderne i deres område, og igennem en investering i disse at øge muligheden for skatteindtægter. Samtidigt satsede de på at gøre byerne til administrative centre i deres bestræbelser på at sikre kontrollen med deres hertugdømme. Det er noget vi kan udlede af de skriftlige kilder – og måske også i et vist omfang af de arkæologiske!

På et overordnet plan kan man skildre Haderslevs udvikling i de første to århundreder på følgende måde: I de første årtier sætter en lokal stormandslægt udviklingen i gang, dette ses i form af en markedsplads og en købstadslignende treskibet kirke. Dernæst videreføres udvikling af kongemagten og købmændene gennem en nedlæggelse af den første bebyggelse og anlæggelsen af en ny med en for den tiltagende transithandel væsentlig bedre placering. Og endelig bliver denne bebyggelse kraftigt understøttet og udviklet af den nye hertugslægt – i samarbejde med Slesvigs biskop – for at tilfredsstille hertugernes behov for indtægter og administrativ kontrol.

Summary

Shortly before 1100 AD, a small local marketplace called Starup was established on the banks of Haderslev Fjord. Around 1150, a three-aisled church was built next to the site. A runic stone possibly belonging to the family of the church founder was placed under the southern door to the church. In Starup, a large quantity of ceramics of Slavonic character was found. The church was never finished according to the original plan though, and the marketplace was closed at the end of the 12th century. At the same time a landing place – Haderslev – was developing 3 km further to the west, where the fjord ends. Around the year 1200, various crafts were represented in the settlement, and shortly after 1200 a watermill was constructed. As opposed to the ceramic findings in Starup, the only imported ceramics here came from Northwestern Europe. Shortly before 1200 a three-aisled ashlar church was built in the settlement, which in the decades after 1200 came to play a role in the growing trade between the Baltics and Ribe.

After 1250, the Duchy of Schleswig was separated from the Kingdom of Denmark, and in the same period Haderslev underwent significant changes. A huge dam was built, the ashlar church was replaced by a brick church, a dominican monastery was established and a collegiate chapter connected with the bishop of Schleswig was founded at the church. In addition, a castle was built in the town, which received its municipal charter from the duke in 1292.

In spite of the poor standard of the archeological and written sources, a development from a small marketplace established by a local noble family, over a trading settlement supported by the king, to a town heavily developed by the newly established ducal family can be sketched.

Litteratur

- Albrectsen, E. 2005. Abelslægten og de schauenburgske hertuger. I: Rasmussen, C. P., Adriansen, I. & Madsen, L. S. (red). *De slesvigske hertuger: 23–44*. Aabenraa.
- Bonde, N., Daly, A., Eriksen, O. H. & Havemann, K. 1991: Dendrokronologiske dateringsundersøgelser på Nationalmuseet 1991. I: *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1991: 255–275*.
- Bonde, N. & Daly, A. 1996. Dendrokronologiske undersøgelser fra arkæologiske udgravninger i Danmark 1996 Nationalmuseet. I: *Arkæologiske udgravninger i Danmark 1996: 306–323*.
- Danmarks Kirker 1954. *Sønderjylland*. Bd. 20. Haderslev Amt.
- Englert, Anton 2000. *Large cargo vessels in danish waters AD 1000–1250*. Roskilde & Kiel.
- Jørgensen, A. N. 2003. Befæstning og kontrol af færdsel til lands og til vands i førromersk og romersk jernalder. I: Jørgensen, L., Storgaard, B. & Thomsen, L.G. (red.): *Sejrens triumf: Nationalmuseet: 194–209*. København.
- Krins, H. 1968. *Die frühen Steinkirchen Dänemarks*. Hamburg.
- Kristensen, T. R. 1997. Møllestrømmen – en middelalderudgravning i Haderslev. *Nordslesvigske Museer*. Bd. 22: 31–34.
- Kristensen, T. R. in press. *Møllestrømmen – en udgravning i Haderslev*.
- Kristensen, T.R. Udatert. Haderslev sogn sb. 128. **Upubliceret udgravningsberetning**. I: Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslevs arkiv.
- Kristensen, T.R. & L.S. Madsen 1987–. Upublicerede udgravningsberetninger Starup sogn sb. 61. I Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslevs arkiv.
- Madsen, L. S. 1983. *Haderslev i middelalderen*. Bd. I–II. Upubliceret specialeopgave, Historisk Institut, Århus Universitet.
- Madsen, L. S. 1987. Starup fundet! *Sønderjysk Månedsskrift: 93–97*.
- Madsen, L. S. 1999. Die nordschleswigschen Städte im Mittelalter – Archäologische Ergebnisse. *Offa*, Bd. 56: 135–148.
- Madsen, L. S. 2004. De middelalderlige købstæder i Nordslesvig. I: *Middelalderbyen*. Danske Bystudier, bd. 1: 97–112. Århus.
- Madsen, L. S. 2005. Sønderborg i middelalderen. I: Adriansen, I., Dragsbo, P. (red): *Sønderborg i 750 år – tværsnit og perspektiver: 11–40*. Sønderborg.
- Neilsen, G.Ø. 2007. Runesten og religionsskifte. I: Lund, N. (red.). *Kristendommen i Danmark før 1050*. 86–94. Roskilde.
- Neilsen, G.Ø. 2008. *Udgravningen på Lykkegårds mark ved Augustenborg*. Sønderjyske museer 2008. In press.
- Sørensen, A. B. 2006. Østersøkeramik fra Østergård. *Arkæologi i Slesvig / Archäologie in Schleswig*. Bd. 11: 149–158.
- Ulriksen, J. 1997. *Anløbspladser*. Roskilde.